

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОЛОГІЇ: ВІД АНТИЧНОСТІ до кінця XVIII ст.

У статті проаналізовано теоретичні аспекти професійного самовизначення особистості у поглядах і практиці зарубіжних вчених. Розглянуті перші спроби професійного виховання у Стародавньому світі (Китай, Єгипет, Греція, Рим), що призвело до виникнення перших професій. Розглянуті позиції професійного самовизначення мислителів Сходу (Ібн Сіна, Носирі Хосров). Зазначено, що особливе значення у розвитку теорії і практики професійного самовизначення особистості відігравали позиції гуманістів та утопістів (Т. Еліот, Е. Роттердамський, Т. Мор, Т. Кампанелла). Особливу увагу було приділено гуманістичному підходу щодо вибору професії (М. Монтень, Ж. Ж. Руссо, В. де Бове). Доведено, що доробки зарубіжних вчених минулого мають актуальність у наш час.

Ключові слова: професійне самовизначення; особистість; професійний вибір; саморозвиток; соціальні можливості; соціалізація.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в українській державі відбуваються зміни в політичній, соціальній, економічній, освітній та культурній сферах, які зумовлюють необхідність удосконалення існуючих традиційних форм підготовки молоді до свідомого вибору майбутньої професії. Значні результати в розробці ідеї професійної спрямованості навчання молоді було досягнуто провідними зарубіжними вченими, починаючи ще зі Стародавнього світу. У їхніх поглядах відображені рекомендації щодо допомоги учням при виборі майбутньої професії, які зберігають актуальність у наш час.

Проблема професійного самовизначення розглядалася широким колом зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед філософів і соціологів, які досліджували цю проблематику, слід назвати Є. Головаху, Г. Гессен, Н. Лупанову, психолого-педагогічним аспектам професійного самовизначення та профорієнтації були присвячені роботи М. Захарова, Є. Климова та інших дослідників.

Враховуючи актуальність даної проблеми, **мета** статті розглянути та проаналізувати зміст основних положень щодо професійної спрямованості та самовизначення особистості, які були розроблені провідними вченими.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення особистості – складне соціальне явище, яке досі ще не має однозначного трактування, незважаючи на його зростаючу актуальність.

З точки зору соціальної філософії, даний феномен може бути представлений і розглянутий як одна з обов'язкових умов становлення соціалізованої особистості, яка активно діє у межах освітньої, політичної, сімейної, економічної, культурної сфери. З точки зору соціології, варто розглянути його як явище соціальної реальності, що відображає особливості певного рівня розвитку інститутів освіти, економіки, політики, культури, а також як наслідок аксіологічних прагнень людини. Але в будь-якому разі аналіз соціального феномена професійного самовизначення неможливий без звернення до його історичного аспекту, який здатен виявити сутність явища, особливості генези та історії походження.

Проблема професійного вибору для сучасної людини є досить складною і відповідальною, оскільки успішно обрана професія дозволяє уникати фізичних та психологічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям, задоволеністю життям. Визначальну роль у житті кожної людини відіграє праця, яка здійснює особливий вплив на її стан і соціальне самопочуття. Звідси, саме правильність вибору, рівень адаптації та засвоєння професії в молоді роки впливають на всі сторони суспільного життя кожної людини.

У соціологічній науці не існує єдиного підходу до розуміння того, як саме формується вибір професії. Однак багато науковців дотримуються ідеї, що професійне самовизначення являє собою вибір, який здійснює кожна людина в результаті

аналізу своїх внутрішніх фізичних та моральних ресурсів, співвіднесенням їх із вимогами певної професії а також становищем на ринку праці. Зміст такої думки імпліцитно передбачає наявність двох основних елементів вибору професії: суб'єкт вибору (особистість) і об'єкт вибору (майбутня професія). З цієї точки зору, рушійною силою правильного і не випадкового вибору професії виступає професійний інтерес або професійна спрямованість як вроджена і усвідомлена якість. Зрозуміло, що в реальному житті цей процес набагато складніший і передбачає велику варіативність.

У словнику соціологічних термінів і понять Є. Козловця і Є. Біленького, професійне самовизначення тлумачиться як процес прийняття особистістю рішення щодо вибору різновиду майбутньої трудової діяльності [1, с. 231]. Тобто, професійне самовизначення – це, по-перше, послідовний процес прийняття рішення щодо професійної діяльності, а по-друге – результат вибору особистості, на основі поглядів, прагнень і переживань, осмислення своїх цілей, завдань, позицій і засобів самоздійснення в конкретних життєвих ситуаціях.

Становлення та розвиток професійного самовизначення було закладено у вихованні як особливому виду людської діяльності, сформованому понад 40 тисяч років тому [2, с. 46]. Початок цього процесу закладений у системі соціального навчання, що здійснювалося ще за існування стародавніх людських цивілізацій, від первісних суспільств і до міст-держав стародавніх Греції і Риму. Є історичні свідчення про перші системи професійного навчання, що виникли та набули свого розвитку в Межиріччі, Стародавньому Китаї, Індії, Єгипті [3, с. 703].

На перших етапах розвитку первісних спільнот, коли професії ще не з'явилися, існував статевий розподіл обов'язків: чоловіки були мисливцями, жінки – збирачами. Поступово і дуже повільно почали виокремлюватись люди, які мали певні здібності і набували майстерність у виготовленні знарядь для мисливства і рибальства, а також для оборони і нападу, тобто зброї, що була необхідна у відносинах з агресивними, або навпаки, занадто слабкими сусідами. Пізніше почали з'являтися здібні люди у будівництві та обробці каміння, глини і піску, виготовленні скребків, обробці шкір і бавовни. Всім таким майстрам давали прізвиська, які набагато пізніше вже у часи Середньовіччя поступово ставали прізвищами: Коваль, Гончар, Тесляр, Скляр та інші. Крім того, соціальне життя у племені вимагало різноманітних дій, які з часом все більше ускладнювались. Окрім мисливства і збиральництва необхідні були такі соціальні дії як підтримка порядку, відправлення релігійних ритуалів, управління і прийняття рішень у складних ситуаціях, лікування хворих та інвалідів, нагляд за дітьми. Вожді, шамани та лікарі ще не набули статусу професіоналів, але без такої специфічної діяльності окремих особистостей виживання племені було під загрозою.

Виникнення перших держав призвело до ускладнення не тільки класово-станової структури суспільства, але і виникненню значної кількості нових професій, що підтверджується існуванням таких складних споруд як єгипетські піраміди. У стародавньому Єгипті мистецтву жерця навчали тільки тих, хто пройшов особливу систему випробувань. Теж саме стосувалось воїнів, вишкіл яких здійснювалось за рахунок спеціального військового навчання. Щорічно від імені царської адміністрації проводилися спеціальні огляди, на яких юнаки розподілялися за основними професіями в залежності від виробничої потреби єгипетського господарства. Вже з цього періоду існували так звані «державні замовлення», які і стали основою професійного самовизначення. Авторитетні люди оцінювали кандидата за безліччю параметрів, серед яких – біографія, уміння вести бесіду, ораторські навички. Оцінювалась навіть зовнішність [4, с. 70].

Давньокитайський філософ Конфуцій зазначав, що основним змістом занять педагога і учня у Стародавньому світі було не тільки визначення власного професійного призначення, а, насамперед, соціального сенсу цієї діяльності і усвідомлення себе як якісного ремісника. Він, зокрема, стверджував, що кожна людина має рівні права та можливості у навчанні, незалежно від походження, життєвих планів та здібностей: «За природою люди подібні один до одного, а за звичками суттєво відрізняються» [5, с. 234]. Тобто, кожна людина повинна займатися тим, що її цікавить і на тому рівні, на якому дозволяють її можливості.

Вже в середині III тисячоліття до н.е. у Стародавньому Вавилоні проводили випробування серед випускників шкіл, які готували писарів [4, с. 71]. Завдяки виявленню професійних знань та умінь, писарі Вавилону були найповажнішими і найпотрібнішими людьми. Вони вміли багато: співати, здійснювати обчислення, грати на музичних інструментах, розбиратись у тканинах, рослинах та металах, що було досить почесно на той період розвитку цивілізації.

У деяких джерелах зазначається, що такі випробування проходив відомий давньогрецький вчений Піфагор. Повернувшись після навчання додому, він ввів подібні іспити, склавши які можливо було б отримати допуск у школу. «Не з кожного дерева можна виточити Меркурія» – так говорив він, приділяючи особливу увагу як розумовим, так і фізичним здібностям, від яких і залежав професіоналізм людини [6, с. 108].

Інші приклади дає нам історія Спарти, Риму та Греції. У Спарті була створена і успішно здійснювалась система виховання воїнів, у Римі – система відбору і виховання гладіаторів. «Люди, – писав давньогрецький мислитель Платон – народжуються не дуже схожими один на одного, їх природа буває різна, та й здібності до тієї чи іншої справи так само... Тому можна все зробити у великій кількості, краще і легше, якщо виконувати

одну яку-небудь роботу відповідно своїм природним здібностям» [7, с. 45].

Стародавні вчені стверджували, що молоді притаманні риси, завдяки яким вона самостійно вирішувала свої проблеми, що стосуються її майбутнього, в тому числі професійного. При цьому вони застерігали молодих від можливих помилок у виборі життєвого шляху, так як їх наявність могла негативно вплинути на саморозвиток особистості. Пригадуються слова давньогрецького вченого Аристотеля: «Юність легковажна і надмірно оптимістична, але головне – вона переповнена надією і впевнена у майбутньому, прагне до нього, не задовольняючись минулим і сьогоднішнім» [8, с. 4].

Досліджуючи проблеми свідомого вибору майбутньої професії, стародавні мислителі зверталися до праці, як до процесу, у якому проявляються найкращі здібності людини. Давньогрецький філософ-матеріаліст Демокрит приділяв праці багато уваги. «Усяка праця, – повчав він, – приємніша за бездіяльність, якщо люди отримують або знають, що отримають те, заради чого вони працюють» [9, с. 376]. Тобто він засуджував безробітних, наголошуючи про те, що професійно самовизначитись – це є моральним обов'язком.

Ідея праці, навчання праці, виховання звички до неї нерозривно пов'язана у творах мислителів епохи Середньовіччя з такими моральними та естетичними категоріями, як щастя та задоволення. «Жити в неробстві – гірше немає звичаю. Якщо в міру сил своїх працюєш, щастя досягаєш і величи», – писав персидський філософ та поет Носирі Хосров [10, с. 14].

Згідно вчень іранського філософа Ібн Сіна, людина отримує глибоку насолоду, побачивши плоди своєї праці. В особливому розділі трактату «Домашнє господарство» під назвою «Навчання і виховання дітей у школі» Ібн Сіна попереджає батьків, що «виховання сина завершено тільки тоді, коли син сам зможе забезпечити себе своєю власною працею. Після навчання й запам'ятовування правил мови вчитель повинен визначити талант та прагнення учня до тих ремесел, у результаті вивчення яких він може забезпечити себе матеріально та духовно, посилити навчання для належного висвітлення даних професій» [10, с. 15]. Таким чином, професійне самовизначення формується на основі оцінки результатів навчання.

У цей період професійне самовизначення полягало в усвідомленні особистістю затребуваності, соціальної цінності своєї праці та готовності дотримуватися усталених традицій і норм тієї соціальної групи, до якої вона належить.

У Візантійській імперії широкого вжитку знало домашнє виховання: передача досвіду, знань, особливостей певної професії. Зокрема, від батька до сина передавалися вміння та навички стосовно окремих видів ремесел; від матері до доньки – ведення домашнього господарства [11, с. 21]. Діти дотримувались сімейних звичаїв, традицій та обрядів. На професійне само-

визначення вагомо впливали релігійна віра та авторитет старших. Самостійного вибору у цей період майже не існувало.

Позиції мислителів епохи Відродження у питаннях професійної підготовки людей доводять, що технічний прогрес став визначальним фактором, який стимулював розвиток ідеї професійного самовизначення. Ремісники та купці відкривали свої цехові та гільдійські школи, де молодь навчалась різним ремеслам.

Особливе значення у розвитку теорії і практики професійного самовизначення особистості відігравали позиції гуманістів та утопістів (Е. Роттердамський, Т. Мор, Т. Кампанелла, Т. Еліот). Вони вперше обґрунтували значимість освіти в професійному самовизначенні особистості, розглядаючи школу як інститут соціалізації людини. Зокрема, англійський соціальний філософ Т. Мор, у своїй праці «Утопія» зазначав про те, що ідеальна держава не може бути створена без певної системи виховання. Саме ця система базувалася на принципах гармонії, самовдосконалення і перевазі суспільних інтересів над своїми (як у Платона), а також підготовці до трудової діяльності дітей, які на відміну від своїх прототипів епохи Середньовіччя мали своєрідну свободу у виборі майбутньої професії [12, с. 111].

Трактат «Місто Сонця» італійського соціального філософа-утопіста Т. Кампанелли містить концепт професійного самовизначення через соціальне виховання збоку сім'ї, яка вчила дитину основам життя, спираючись на досвід старших, та держави, яка продовжувало навчати молодь професійним навичкам. Цей процес тривав протягом всього життя [13, с. 44].

Вчені також стверджували про необхідність гуманістичного підходу до професійної підготовки. Це передбачає створення умов для усвідомлення себе у ролі вчителя, для об'єктивної оцінки своїх можливостей у вирішенні практичних завдань, а також усвідомлення людиною ролі праці в процесі її професійного самовизначення. Розділивши навчання і працю, вони стверджували про необхідність використання результатів навчання в процесі трудової діяльності [14, с. 50].

Тобто, на основі гуманістичного підходу щодо розвитку особистості у конкретних соціокультурних та соціально-економічних умовах формування державності, процес професійного самовизначення розглядається як природне усвідомлене особистістю входження в культурний ареал певного виду праці, що склався на основі наявних у людини індивідуальних особливостей. Цим шляхом особа вперше прямує до усвідомленого професійного самопізнання, на основі якого вона усвідомлює готовність до професійної самореалізації для досягнення певного рівня самоздійснення.

Іншу позицію ми зустрічаємо у роботах М. Монтеня, Ж. Ж. Руссо, В. де Бове, які стверджували про індивідуальний характер самовизначення особистості і необхідність «відокремлення» цього процесу від соціальних умовностей та соціальних норм.

Зокрема, французький філософ-просвітник Жан Жак Руссо стояв на позиціях гуманного ставлення до дитини, виступав за всебічне фізичне, моральне та розумове виховання. Не менш важливим постулатом у його вченнях – це відсутність будь-якого тиску на підлітка при виборі майбутньої професії [15, с. 21]. Руссо виступав проти тих, хто не працював, а тим паче не мав професії, підкреслюючи аморальність такої поведінки та стверджуючи, що у справедливому суспільстві ніхто не має права жити за рахунок інших. Кожному слід займатися тими ремеслами, писав він, що «не потребували б від людей мерзотних думок, несумісних з людськими властивостями душі» [15, с. 21]. Тобто відсутність внутрішньо-духовних протиріч було запорукою успішної трудової діяльності.

У концепції представника англійського емпіризму Джона Локка професійна підготовка посідала значне місце. Діти заможних сімей повинні були обов'язково оволодіти вміннями займатися садівництвом, землеробством, вивчати ази обробки деревини та металу. А майбутній правитель повинен оволодіти елементарними управлінськими та трудовими навичками, щоб уміло керувати тими, хто буде на нього працювати [15, с. 22]. Тобто, професійне самовизначення формувалося у сім'ї, де навчали дітей самостійному життю, а пізніше вони удосконалювали свої знання вже у процесі безпосередньої праці.

Важливим етапом у розвитку концепції професійного самовизначення є період становлення європейської державності, що сприяє трансформації

ідей про взаємозв'язок праці та самовизначення особистості у теорії професійного навчання, тобто формування особистості, яка б оволодівала знаннями та вміннями тих професій, які потрібні були державі. Зокрема це підтверджує швейцарський педагог-демократ Й. Г. Песталоцці, який у своїх творах стверджував, що праця є не тільки проявом дозвіллевих інтересів вільної людини, а, насамперед, її відповіддю на потребу держави у певних професіях, які їй необхідні. Відбувається зростання особистості у процесі праці, незалежно від стану душі [16, с. 129]. Тобто, у випадку, коли професія усвідомлена як необхідна частина органічної повноти культури в її тісних відносинах з усіма сторонами життя природи та іншими видами людської праці, з щоденної рутинної роботи вона перетворюється у покликання людини. Звідси виокремлюються два основних напрямки у підготовці особистості до професійного самовизначення в умовах державної системи освіти: професійна і трудова.

Висновки. Отже, підсумовуючи сказане вище, можна дійти висновку, що проблемі професійного самовизначення приділяли увагу ще за часів виникнення стародавніх держав, коли з'являлися перші форми соціального виховання, які передбачали виникненню перших професій. Вибір майбутньої професії як процес вивчався не тільки з філософської та педагогічної точки зору, але і з соціологічної, зокрема здійснювався аналіз соціальних чинників, які різною мірою вплинули на свідомість молодих людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціологія: словник термінів і понять / Козловець Є. А., Біленький Є. А. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
2. Иванчик Т. Ф. К вопросу о формировании значимой направленности личности / Т. Ф. Иванчик // Актуальные проблемы социальной психологии: материалы всесоюзного симпозиума. – Кострома, 1986. – С. 46-48.
3. Лупанова Н. А. Профессиональное самоопределение как педагогическая категория / Н. А. Лупанова // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Беллинского. – 2011. – №24. – С. 702-711.
4. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. – М.: Просвещение, 1988. – 269 с.
5. Переломов Л. С. Конфуций: «Лунь юй». / Л. С. Переломов. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 588 с.
6. Карпенко М. П. Цели и задачи современного образования / М. П. Карпенко // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 3-4. – С. 105-111.
7. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М.: Издательство МГУ, 1988. – 199 с.
8. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.
9. Лурье С. Я. Демокрит: Тексты. Перевод исследования / С. Я. Лурье. – Л.: Ленинградское отделение издательства «Наука», 1970. – 664 с.
10. Тлалашов Л. Х. Общепедагогические и дидактические идеи учених энциклопедистов Ближнего и среднего Востока эпохи средневековья: автореф. дис. на получение науч. ступеня канд. техн. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика история педагогики и образования» / Л. Х. Тлалашов. – М., 1986. – 25 с.
11. Орлова А. П. История развития отечественной и зарубежной социальной педагогики: учебно-метод. комплекс / А. П. Орлова, Н. Ю. Андрущенко. – Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2006. – 79 с.
12. Мор Т. Утопия / Томас Мор. – М.: Издательство «Наука», 1978. – 412 с.
13. Кампанелла Т. Город Солнца: переводное издание / Т. Кампанелла. – М.: Изд-во АН СССР, 1947. – 173 с.
14. Опарин А. И. Жизнь, ее природа, происхождение и развитие / А. И. Опарин; 2-е доп. изд. – М.: Наука, 1968. – 173 с.
15. Салимова К. И. Выдающиеся зарубежные мыслители и педагоги о трудовом воспитании и профессиональной подготовке / К. И. Салимова // Школа и производство. – 1987. – № 7. – С. 15-24.
16. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред. и сост. П.В. Алексеев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.

В. М. Мельничук,

*Черноморский государственный университет
имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОЦЕССА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В СОЦИОЛОГИИ:
СО ВРЕМЁН АНТИЧНОСТИ до конца XVIII ст.**

В статье проанализированы теоретические аспекты профессионального самоопределения личности во взглядах и практике зарубежных ученых. Рассмотрены первые попытки профессионального воспитания в Древнем мире (Китай, Египет, Греция, Рим), что привело к возникновению первых профессий. Рассмотрены позиции профессионального самоопределения мыслителей Востока (Ибн Сина, Носири Хосров). Отмечено, что особое значение в развитии теории и практики профессионального самоопределения личности играли позиции гуманистов и утопистов (Т. Элиот, Е. Роттердамский, Т. Мор, Т. Кампанелла). Особое внимание было уделено гуманистическому подходу к выбору профессии (М. Монтень, Ж. Ж. Руссо, В. де Бове). Доказано, что доработки зарубежных ученых прошлого имеют актуальность в наше время.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение; личность; профессиональный выбор; саморазвитие; социальные возможности; социализация.

V. M. Melnychuk,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolajiv, Ukraine

**THEORETICAL PREREQUISITES THE STUDY OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL
SELF-DETERMINATION IN SOCIOLOGY: FROM ANTIQUITY to the end of XVIII century**

The article analyzes the theoretical aspects of professional self-determination of personality in the views and practices of foreign scientists. Considered the first attempts of professional education in the Ancient world (China, Egypt, Greece, Rome), which led to the emergence of the first professions. Considered the position of professional self-determination thinkers of the East (Ibn Sina, Nasir Khosrov). It is noted that of particular importance in the development of the theory and practice of professional self-determination has played the position of humanist and utopian (T. Eliot, E. Rotterdamsche, T. Mor, T. Campanella). Special attention was paid humanistic approach to career choice (M. Montaigne, J. J. Rousseau, V. de Beauvais). It is proved that the improvement of foreign scientists of the past have relevance in our time.

Key words: professional self-determination; personality; career; self-development; social opportunities; socialization.

Рецензенти: *Мейжис І. А., д. філос. н., професор;
Калашиківа Л. В., к. соц. н., доцент.*

© Мельничук В. М., 2015

Дата надходження статті до редколегії 12.03.2015